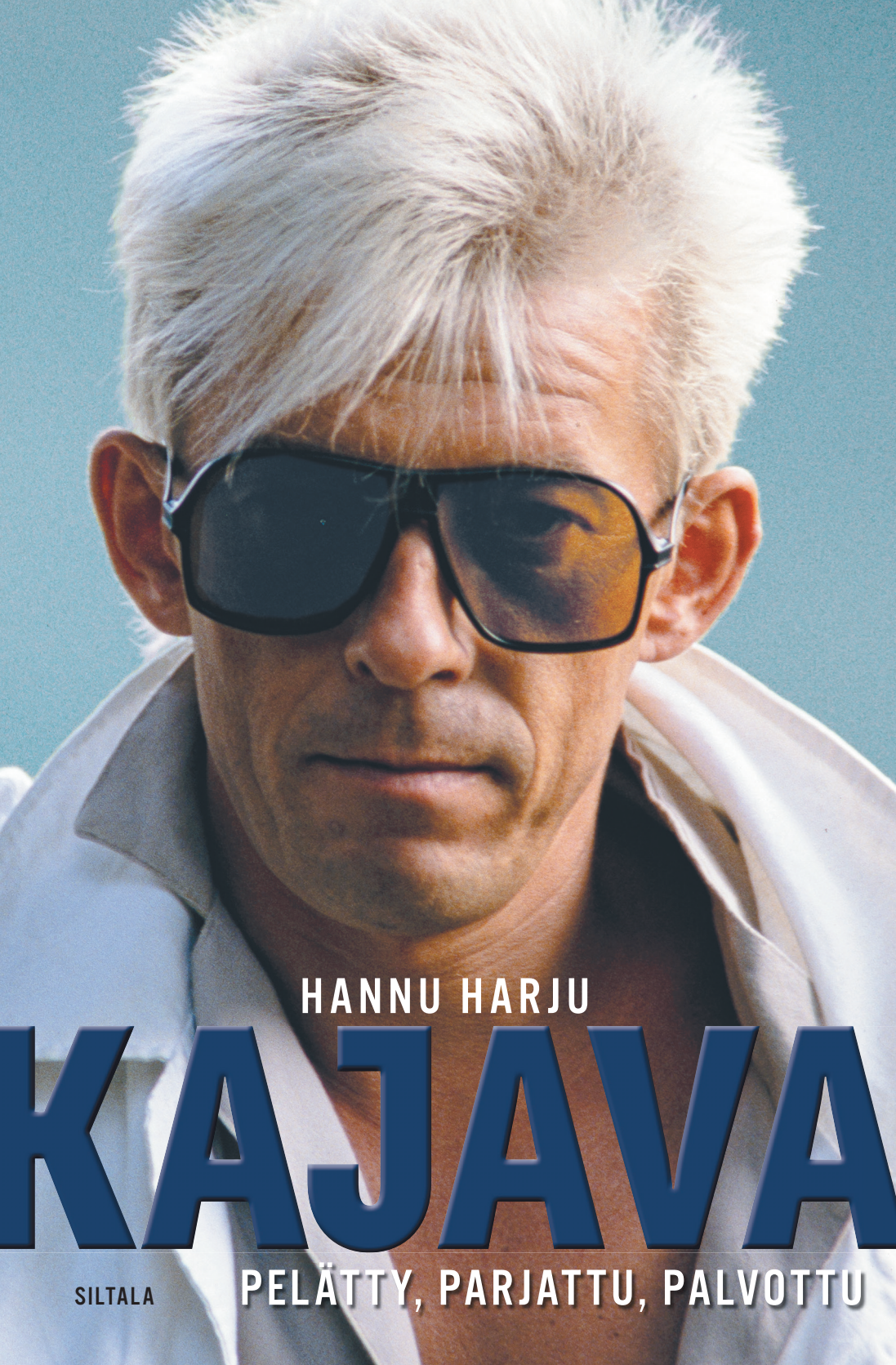

HANNU HARJU

KAJAVA

SILTALA

PELÄTTY, PARJATTU, PALVOTTU

KAJAVA

HANNU HARJU

KAJAVA

PELÄTTY, PARJATTU, PALVOTTU

KUSTANNUSOSAKEYHTIÖ SILTALA

HELSINKI

Tekijä kiittää Helsingin Sanomien Säätiötä
sekä WSOY:n kirjallisuussäätiötä, Otavan kirjassäätiötä ja
Suomen Tietokirjailijat ry:tä tämän teoksen kirjoittamiseen myönnettyistä apurahoista.

© Hannu Harju ja Kustannusosakeyhtiö Siltala 2023

ISBN 978-952-388-204-1

Painettu EU:ssa

SISÄLLYS

Prologi: Kajavan vahtivuoro	10
Kajavakauhu	15

I OULUSTA HELSINKIIN

Lasten tarhausta	21
Pappissuvusta pirun palvelukseen.....	24
Maailmandraamaa Oulussa.....	26
Lokki kolahtaa	27
Ylioppilas ei anna armoa	29
Oulusta Helsinkiin	34
Hesari imaisee sisäänsä	36
1960-luvun sukupolvikamppailu	39
Kaupungin uusi sheriffi.....	44
Vanha mestari käsittelyyn	47
Elinikäinen ystävyys	50
Nuoren ohjaajan kuolema	53
Revon tulia	56
Huumorintajuttomuus	59
Kajava ja Halonen pistävät leikiksi.....	64

II OHJAAJA

Tyylinäyte Iloinen Leski	69
Teatteri rituaalina: Gilgamesh.....	73
Näkemyseroja	78
Kilpikonna.....	80
Postia pappi Kajavalle.....	85
Kriitikon paikka	90
Kuka teiltä tulee	91
Tohtori Živago ja lapsirakas eno	92

III OVET AUKI TEATTERIIN

Tervetuloa kabareehen	99
Rajan ylitys	104
Kansallisteatteriin	106
Kriitikot suomettuneita?.....	112
Herkkä hipiä.....	114
Kylätaskun kohunäytelmä.....	118
Herätyskokous Maaria Blomma	123
Tekopyhä julkkisälykkö?	127
Ovet paukkuvat	129
Toisin ohjaaja	131
Ryhmäteatterin nousu.....	134
Jumalan rakastaja	140

IV VALTA

Haiseeko raha.....	147
Viihteen palveluksessa	148
Fauni tekee kahden ihmisen työt.....	151
Knokken knock-out.....	153
Rock me Amadeus	155
Kriisi teatterista toiseen.....	159
Kajavalla ”hirveitä impulsseja”	162
Valtakunta teatterista	166
Yleisö tulee tai ei tule	168
Teatteri aallonpohjassa.....	171
Brändin merkitys.....	173
Ammattitaidon kyseenalaistaminen	176
Esitys täytyy kastaa.....	178
Parviainen suuttuu.....	182

V PEILI

Kanavalla Kajava	187
Turkan ukkosenjohdatin	188
Vaatteet on mun aatteet	191
Shakespeare	194
Ulkomailla toinen ihminen	196
Kaapissa ja kaapista	199
Elitisti eliitin ulkopuolella	203
Kanveesiin	209
Lasten asialla	214
Uskomaton Hype	216
Turkka, hyvä ja paha	219
Tautinen skandaali	223
Kahden herran palvelija	227
Kansallisteatterin ovi sulkeutuu	230
Niilo on numero yksi	236

VI SVENSKA TEATERN

Johtajapörssi	241
Mestarit lavalla	245
Ihmeidentekijä	249
Teatteria ravintolassa	252
Jäätynyttä sampanjaa	254
La Laila	256
Oppilas, opettaja, perintö	259
Ensimmäinen ja ainoa ooppera	263

VII VIIMEINEN KEVÄT

Viihteen tuulimyllyt	277
Aiheet laajenevat	281
Koti on tärkein	285
Berliini, pyhiinvaelluspaikka	288
Äitienpäivä	289

Kriitikko on myös väärässä.....	291
Perintö	294
Kajavan ylisukupolvinen varjo	297
Voimat hiipuvat	298
 Tekijän kiitokset.....	 304
Viitteet.....	306
Jukka Kajavan ohjaukset.....	308
Lähteet.....	309
Henkilöhakemisto	315

”Hän oli paitsi majakka kriitikoiden joukossa ja aikansa teatteritaiteen perusteellinen kartoittaja, väliin myös profeetta, kuten hyvän kriitikon tuleekin olla.”

”Kriitikon kohtalo on monesti sama kuin taiteilijankin. Hänestä tulee suuri vasta kuoltuaan.”

Jukka Kajava edeltäjästään

teatteriarvostelija Sole Uexküllistä

PROLOGI: KAJAVAN VAHTIVUORO

Muistikuva 1980-luvun alun Helsingistä. Bussin takapenkin keskellä istuu ruskettunut mies muodikas pastellinvärinen verryttelypuku päällä ja aurinkolasit päässä. Hyvin vaalea tukka laskeutuu ilmastavasti olkapäiden tasalle. Hän on kahareisin, jalkojen edessä on iso putkikassi. Sisään tulevat matkustajat vilkaisevat häntä normaalia pidempään, mikä kertoo että ainakin osa tunnistaa hänet. Hän on ilmeetön ja vakava. Aurinkolasit peittävät silmät, ei pysty sanomaan mihin hän katsoo. Ehkä se juuri sopii hänelle, olla samaan aikaan osa joukkoa ja etäisyyden päässä siitä. Kuin teatterin katsomossa. Ja sielläkin hänet tunnistetaan.

Aloin kirjoittaa teatteriarvosteluja 1980-luvun puolivälissä. Helsingissä ilmestyi tuolloin kymmenkunta sanomalehteä, jotka julkaisivat kritiikkejä teatteriesityksistä. Maakuntien ykköslehdet ja pienemmätkin sanomalehdet kirjoittivat pääkaupungin teattereiden esityksistä arvosteluja. Kritiikin olemassaolo oli itsestäänselvyys.

Tänään on toisin. Lehtiä on lopettanut, osa ilmestyy paljon harvemmin, monissa lehdissä julkaistaan syndikoituina samoja juttuja, osassa ei teatterista eikä juuri muistakaan taidelajeista julkaista arvosteluja. Isompien kaupunkien ykköslehdet julkaisevat arvioita vain paikallisten teattereiden esityksistä. Teatteriarvostelujen tilanne koskee eri tavoin kaikkea kulttuurikritiikkiä, minkä takana on iso median murros.

Jukka Kajava oli tuolloin, oli ollut jo parikymmentä vuotta, valtakunnan tunnetuin arvostelija. Hänen kirjoituksensa olivat erittäin luetuja, niihin viitattiin ja niistä esitettiin mielipiteitä työpaikoilla, vapaaajalla ja toisissa lehdissä. Teatteria enemmän, viisi kertaa enemmän, Kajava kirjoitti televisiosta ja etenkin uransa alkuvuosina radiosta.

En tuntenut Jukka Kajavaa kovin hyvin. Tutustuin häneen hiukan

1980-luvulla käymällä samoissa esityksissä ja vähän enemmän, kun olin Helsingin Sanomien teatteriarvostelija kymmenen vuotta vuosituhannen vaihteen molemmin puolin. Aloitin Hesariin kirjoittamisen 1993, ja sitä ennen olin ollut töissä Teatteri-lehdessä ja kirjoittanut teatterista Uuteen Suomeen, Helsingin Sanomien entiseen valtakunnalliseen kilpailijaan.

1990-luvun alkupuolella Helsingin Sanomien toimituksessa Ludviginkadulla sai vielä polttaa tupakkaa, mikä näkyi ja tuntui. Ilmastoinnista huolimatta ilmassa leijui välillä savukiehkuroita. Kajava sammutteli tupakoita kollegansa Kirsikka Moringin kanssa autonrenkaan kokoiseen tuhkakuppiin, jossa oli joskus muurahaiskeon kokoinen tumppivuori. Makaaberi vertauskuva teatterin ja kritiikin suhteesta?

Kajava oli ystävällinen, kohtelias ja kiireisen oloinen ja pitäytyi kanssani työasioissa. Puhuimme hänen ja Moringin kanssa tulevista ja menneistä esityksistä, siitä kuka katsoo minkäkin ensi-illan, mistä tehdään ennakojuttu, keitä haastatellaan. Ensi-iltasesonkina esityksiä oli monena arkipäivänä, välillä useita samana päivänä. Kajava tuli toimitukseen joskus hyvin aikaisin ja lähti aikaisin. Sanomatalon valmistuttua 1999 aamun toimituskokouksissa hän istui naputtamassa omassa loosissaan sohvaryhmän vieressä ja huikkasi joskus jotain, jos asia liittyi hänen sektoriinsa. Yleensä hän vietti toimituksessa puolet siitä ajasta minkä muut. Joskus hän kirjoitti koneen ääressä jopa kolmeen. Se yleensä tarkoitti, että esitys oli ollut hänestä erinomainen. Niin tapahtui aika harvoin.

Arvostelijan työ oli Jukka Kajavalle kutsumus, ja siitä tuli hänelle elämäntehtävä. Hän aloitti lukiolaisena Oulun Teini-lehdessä, jatkoi kirjoittamalla elokuvista Kalevaan ja Helsingissä teatterista Ylioppilaslehteen, kunnes hänet värvättiin Helsingin Sanomien radio- ja televisioarvostelijaksi 1966. Hän oli tuolloin 23-vuotias.

Kajava kuoli äkillisesti 62-vuotiaana työmatkalla keväällä 2005. Hän kirjoitti ensimmäisen kritiikkinsä 18-vuotiaana, joten hän tuli kirjoittaneeksi arvosteluja 45 vuotta. Kajavalla oli myös sivutyö, hän ohjasi toistakymmentä näytelmää ja lisäksi ravintolaesityksiä,

kabareita, muotinäytöksiä, konsertteja, runoesityksiä, kansainvälisten musiikkikilpailujen lauluesityksiä, kuunnelmia ja yhden ison oopperan. Hän olisi mielellään ohjannut enemmänkin.

Kajava oli koko uransa ajan enemmän arvostelija kuin all around -kulttuuritoimittaja. Hän kirjoitti Helsingin Sanomiin vajaan 40 vuoden aikana noin 15 000 juttua, joista noin 90 prosenttia on kritiikkejä. Teatteriarvioita niistä on alle 3 000 kappaletta eli selkeä vähemmistö. Hän totesi itsekin olevansa parempi arvostelija kuin toimittaja.

Helsingin Sanomien digitaalisesta arkistosta löytyy haulla ”Jukka Kajava” ja ”huono” 1 736 osumaa. Hänen nimellään ja sanalla ”hyvä” taas 6 342. Vaikka epämääräinen hakutulos ei kerro yhtikäs mitään siitä missä yhteydessä adjektiiveja on käytetty, se saa hymähtämään. Varsin yleisen käsityksen mukaan Kajavan nimittäin voisi luulla käyttäneen sanaa huono paljon hyvää enemmän. Kyllä Kajava kehuakin osasi, vaikka oli kehuissaan kitsas. ”Kajavakin kehui”, oli kaksinkertainen kehu. Ja kun Kajava kehui, hän ei useinkaan vain kehunut vaan haltioitui, niin etteivät olemassa olevat sanat riittäneet vaan hän keksi uusia.

Jukka Kajava oli kriitikoinstituutio. Kajavan kritiikeistä keskusteltiin, teoksista puhuttiin niiden kautta, omia kokemuksia verrattiin niihin. Ne saivat ihmiset ostamaan lippuja esityksiin ja panemaan television päälle tietyn kehutun ohjelman alkaessa. Ja toisin päin. Jo varhain Kajava huomasi, että jotkin hänen lyttäämänsä esitykset ja ohjelmat keräsivät ennätysmäisesti katsojia.

Kajava tuotti puheenaiheita kotien aamiaispöytiin ja työpaikkojen kahvihuoneisiin. Hän sai ammattinsa luontaisetuna valtavan määrän lukijapostia, sekä imartelevaa fanipostia että murhaavan haukkuvia ja henkilökohtaisuuksiin meneviä tuomioita. Kajava oli ”suurmieskriitikko”, lajinsa viimeisiä. Yhdessä Seppo Heikinheimon kanssa he langettivat tulevien teatterintekijä- ja kriitikkosukupolvien päälle varjon, joka vieläkin puhuttaa.

Kajavalla oli valtaa ja hän tiesi sen. Se ei ollut vain valtakunnan suurimman lehden Helsingin Sanomien tuomaa valtaa, mihin hän

usein vetosi, vaan se oli myös hänen omaansa, henkilökohtaista, itse hankittua ja saatua valtaa. Se oli yhdistelmä asemaa ja arvostusta, sekä konkreettista valtaa että mielikuvavaltaa. Kajavan kirjoituksilla oli vaikutusta teoksista syntyviin käsityksiin, niiden suosioon ja tekijöiden arvostukseen. Monien tekijöiden mielestä Kajava pyöritti arvostuspörssiä, nosti ja laski, ylisti ja pudotti, teki tähtiä ja sammutti entisiä.

Kajava totesi usein, että minä-muodon käyttäminen arvostelussa on turhaa, koska arvostelu on lähtökohtaisesti henkilökohtainen näkemys ja mielipide teoksesta. Hän painotti toiminnassaan lukuisia kertoja pyrkimystään rehellisyyteen. Hänen roolinsa oli tätä kautta vähän kuin Hans Christian Andersenin *Keisarin uudet vaatteet* -sadun poika, joka sanoo ääneen sen mitä muut eivät.

Kriitikko toimii journalismin ja kulttuurin kentän kohtaamispiisteessä. Onko kriitikko taideteoksen vai yleisön palvelija? Onko kriitikko yleisön puhetorvi suhteessa esitykseen? Onko kriitikon tehtävä testata kylpyveden lämpötilaa lukijoiden puolesta? Onko esitys lukko johon kriitikko on avain? Voiko kriitikko olla fani? Voiko hän olla arvosteluissaan yhteiskunnallinen aktivisti?

Kajavan tuhansista kritiikeistä voi päätellä, että hän sukkuloi kritiikin monen eri tehtävän välillä ja vaihtoi painopistettä joskus teoksen mukaan. Yksi kulkee koko ajan mukana: Kajava vaalii laatua, mietittyä, viimeisteltyä ja kunnianhimoista tekemistä. Laatu on suhteessa teoksen pyrkimyksiin. Kajava pyrki ohjaamaan lukijoiden huomion pois tavanomaisesta ja jo tehdystä. Kajava oli hyvän draaman kuraattori.

Kajavan saamassa ja hankkimassa asemassa oli myös epäterveitä piirteitä. Tässä kirjassa tekijät kertovat, miltä Kajavan negatiiviset kritiikit tuntuivat – kuten myös miltä tuntui saada kehuja. Etualalla ovat ne Kajavan arviot, joista syntyi enemmän keskustelua tekijöiden kanssa, koska näkemyserot ja törmäykset heijastavat usein kulttuurissa tapahtuvia murroksia ja nostavat esiin käsityksiä siitä, miksi taidetta tehdään.

Kilpailu ja keskustelu on terveen mediaympäristön merkki. Se, että teoksista ilmestyy useita vaihtoehtoisia mielipiteitä, on sekä teosten että yleisön edun mukaista. 2000-luvulle tultaessa monen lehden yhdessä ylläpitämä kritiikin moniäänisyys kaventui rajusti. Muiden medioiden tarjoama mielipiteiden kirjo oli ollut hyväksi myös Kajavalle, se oli hillinnyt hänen valtaansa, vähentänyt hiukan painetta häntä kohtaan ja toiminut vähän puskurin tapaan sekä yleisön että tekijöiden suuntaan.

Kirjailija Erno Paasilinna kutsui kriitikkoa ihmiseksi, joka osoittaa sormella aurinkoa, mutta tulee samalla peittäneeksi sen. Tekijöiden epäreiluuden kokemus kumpusi usein siitä, että Kajavan kritiikki, jos ei täysin peittänyt sormella teosta, antoi siitä heidän mielestään väärän kuvan, joskus jopa loi sille kilpailijan ja alkuperäisen korvikkeen. Kajava onnistui joskus – välillä tahallaan, välillä ei – toimimaan kuin Oscar Wilden esseen kriitikko, joka luo näkemänsä tai lukemansa teoksen päälle oman teoksensa, tekee alkuperäistä paremman taide-teoksen.

Kajava osasi toki osoittaa aurinkoa peittämättä sitä, nostamalla uusia kykyjä ja merkittävinä pitämiään tekoja. Hän ei aina ollut ensimmäisenä paikalla löytämässä niitä, mutta hänen arvovaltansa ja eräänlainen hyväksyntänsä vahvistivat niiden olemassaolon.

Jukka Kajavan poikkeuksellinen suhde lukijoihin ja tekijöihin näkyi erityisesti hänen kolumneissaan. Hän loi jutustelevalle ja läsnä olevalla tyylillään varsin läheisen lukijasuteen, yhteisön, jonka kanssa hän enemmän keskusteli kuin jolle hän ”vain” kirjoitti. Hän oli myös lähempänä teatterintekijöiden yhteisöä kuin muut aikalaisensa tai tänään vaikuttavat kriitikot, eikä vain sen takia että hän itse teki teatteria ja tuns runsaasti tekijöitä. Tätä roolia hän ei luonut ollenkaan yksin, vaan sen rakentamiseen vaikuttivat lukuisat teatterintekijät – antamalla hänelle sen aseman mikä hänellä oli.

KAJAVAKAUHU

Syksyllä ja keväällä 1980–81 koettiin suomalaisten televisio-ohjelmien ja painetun median välillä erikoinen episodi. Sanomalehtien televisiosta kirjoittavien toimittajien oli vaikea saada ennakoon nähtäväkseen Yleisradion ja MTV:n lähipäivien kotimaisia ohjelmia. Tekijät – ohjaajat, tuottajat – vetosivat siihen, että ohjelma valmistui niin viime hetkellä, ettei sitä yksinkertaisesti ehtinyt näyttää toimittajille. Leikkaus oli kesken, äänet olivat kesken, jokin muu oli kesken.

Tämä ei ollut totta. Valmiita ohjelmia pidettiin erilaisin verukkein piilossa arvostelijoilta viime hetkeen saakka. Niitä ei vain haluttu näyttää lehtien toimittajille. Joukko ohjelmantekijöitä oli saanut tarpeekseen uusia ohjelmia koskevista, esityspäivänä julkaistavista kielteisistä arvioista.

Ohjelmien tekijöiden perustelu ennakkokatseluiden kieltämiseen oli, että negatiivinen kirjoitus tuotti ohjelmaa kohtaan vahvan ennakkoasenteen ja vei siltä katsojat. Jälkikäteinen julkaisu, kriittinenkin, kyllä sopi tekijöille.

Usean vuosikymmenen ajan ohjelmista oli ollut tapana julkaista kahdenlaisia juttuja. Lehdet julkaisivat kiinnostaviksi kokemistaan ohjelmista puffimateriaaliin perustuvia signeeraamattomia ennakkoartikkeleita. Toiseksi julkaistiin kirjoittajien nimellä varustettuja mielipiteellisiä arvioita ilmestymispäivän ohjelmista.

Estämällä ennakkokatselun ohjelmantekijät toivoivat – tai paremminkin edellyttivät – arvioiden kirjoittajilta neutraalimpaa, kuvailevampaa otetta. Kehuja vastaan ei kukaan ollut. Osa ohjelmantekijöistä oli tehnyt toiveensa selväksi myös suoraan toimittajille, Ilta-Sanomat käytti sanoja ”painostus” ja ”vaimentaminen” ja kirjoitti Helsingin Sanomien ”yrittäneen löytää yhteistä ymmärrystä tekijöiden kanssa

niin pitkälle kuin se arvostelun vapaudesta tinkimättä on mahdollista”.

Marraskuussa 1980 Ylen ja MTV:n tuottajat ja ohjaajat lähettivät useisiin toimituksiin nimelistan ihmisistä, joihin ennakoarvioinnin kieltäminen kohdistui. Kielto koski tasapuolisesti kaikkia kirjoittajia, mutta kaikki tiesivät, että se kohdistui ennen muuta suurilevikkiseen Helsingin Sanomiin ja henkilöityi televisioarvostelujen näkyvimpään hahmoon Jukka Kajavaan, mistä kieli kiistan edetessä sen saama epävirallinen nimi ”Kajavakauhu”.

Lopulta tekijät tekivät asiasta virallisen ja ilmoittivat siitä kirjeellä ammattiyhdistyksensä, Radio- ja televisiotoimittajien liiton, RTTL:n, hallitukselle. Kirjeessä asia varsin ohuesti verhoiltiin, että ”yhden lehtitalon” eräiden arvostelijoiden mielipiteet ovat saaneet ”kohtuutoman suuren vallan”. Muun muassa HS ja IS reagoivat nimelistaan siten, että ne eivät kirjoittaneet listan allekirjoittaneiden televisio- ja radiotyöntekijöiden ohjelmista lainkaan.

Ohjelmista kirjoittavat toimittajat näkivät asian aivan toisin kuin ohjelmantekijät: lehtien tehtävä oli auttaa lukijoita heidän ohjelmavallinnoissaan eikä jälkikäteisestä julkaisemisesta ollut tässä enää mitään iloa. He eivät suostuneet antamaan tekijöiden toivomia takeita siitä, että ennakojutut olisivat ”rakentavia” ja ”neutraalisti esitteleviä”.

Varsin erikoiseksi kiistan teki se, että Yleisradion ylin johto, pääjohtaja Sakari Kiuru ja TV1:n johtaja Arne Wessberg, olivat samaa mieltä kuin painetun median edustajat ja kannattivat ennakoarviointia. ”Mutta eräät toimituspäälliköt, ohjaajat ja tv:n toimittajat eivät yksinkertaisesti piittaa meidän näkemyksestämme”, he kertoivat Helsingin Sanomille.¹

Boikotissa olivat aluksi mukana myös MTV ja osin TV2, jotka jonkin ajan kuluttua irtautuivat siitä, ja jäljelle jäi TV1. Radion toimittajat olivat arvostelunvapauden kannalla, ainakin siksi, että radio-ohjelmista kirjoitettiin 1980 paljon vähemmän kuin televisiosta ja kaikki huomio radiolle oli positiivista. Perusteluna boikotille esitettiin varsin hatarasti, ettei kirjoja ja elokuviakaan arvioida etukäteen

JUKKA KAJAVA (1943-2005)

oli Helsingin Sanomien teatteri- ja
televisioarvostelija 40 vuoden ajan.

Kamala Kajava.
Kauhukakara.
Makutuomari.
Teatterin rakastaja.
Moraalinvartija.
Impulssiensa vanki.
Tunteeton itsevalti.
Tekopyhä julkkisälykkö.
Ylipappi.
Kansankynttilä.
Laadunvalvoja.
Keikari.
Narsisti.
Epäonnistunut ohjaaja.
Solvausten mestari.
Juonittelija.
Legenda.
Bodari.
Homo.
Veli.
Eno.
Viimeinen suurmieskriitikko.
Käsite.

